

Г.К. Радчук
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри практичної психології,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Смысловое переживание личности в контексте получения личностного опыта в образовательном пространстве высшей школы

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з метою визначення сутнісних аспектів набуття особистісного досвіду у контексті гуманітаризації вищої освіти. Виокремлено смислове переживання як умову набуття особистісного досвіду в освітньому середовищі вищої школи. Показано, що становлення особистості потребує конструювання такого освітнього середовища, котре ініціювало б у майбутніх фахівців смислове переживання як екзистенційно-феноменологічну основу набуття і трансформації професійно релевантного особистісного досвіду.

Ключові слова: гуманітаризація вищої освіти, становлення особистості майбутнього фахівця, особистісний досвід, смислове переживання, подія, діалог.

Г.К. Радчук
доктор психологических наук,
профессор, заведующий кафедрой практической психологии,
Тернопольский национальный педагогический
университет имени Владимира Гнатюка

Смысловое переживание личности в контексте приобретения личностного опыта в образовательном пространстве высшей школы

В статье осуществлен теоретический анализ научных источников с целью изучения существенных аспектов приобретения личностного опыта в контексте гуманитаризации высшего образования. Выделено смысловое переживание, как условие приобретения личностного опыта в образовательной среде высшей школы. Показано, что для становления личности необходимо конструирование такой образовательной среды, которая инициировала бы у будущих специалистов смысловые переживания как экзистенциально-феноменологическое основание приобретения и трансформации профессионально релевантного личностного опыта.

Ключевые слова: гуманитаризация высшего образования, становление личности будущего специалиста, личностный опыт, смысловое переживание, событие, диалог.

H. Radchuk
Doctor of psychology, professor
head of practice psychology department
Volodymyr Hnatiuk Ternopil national pedagogical university

The semantic experiencing of personality is in the context of acquisition of personality experience in the educational environment of higher school

In the article the theoretical analysis of scientific sources is carried out with the aim of determination of essential aspects of acquisition of personality experience in the context of humanitarisation of higher education. The semantic experiencing as condition of acquisition of personality experience is distinguished in the educational environment of higher school. It is shown that becoming of personality needs constructing of such educational environment, that would initiate the semantic experiencing as phenomenological for existentially basis of acquisition and transformation professionally of relevant personality experience for future specialists.

Keywords: *humanization of higher education, becoming of personality of future specialist, personality experience, semantic experiencing, event, dialogue*

Постановка проблеми у загальному вигляді

Тенденція до гуманітаризації вищої освіти змусила науку і практику по-іншому поглянути на параметри освітнього процесу. Становлення особистості майбутнього фахівця у процесі освіти безпосередньо пов'язане з його духовним удосконаленням, самовизначенням як істоти духовної, котра здатна не лише пізнавати себе і визначати свої можливості, але і виходити за межі своєї індивідуальної природи, збагачувати свою індивідуальність. Водночас дослідники акцентують увагу на тривожній тенденції у розвитку гуманітарного аспекту змісту освіти, що виражається у її вербалізації та раціоналізації (Г.В. Берулава, Г.О. Балл, І.Д. Бех, В.С. Біблер, В.П. Зінченко, Л.Н. Коган, С.В. Кульневич, М.К. Мамардашвілі, Ю.В. Сенько, В.В. Сериков, Г.Л. Тульчинський, Ю.В. Шатін та ін.). Вищі навчальні заклади дедалі більше орієнтуються на підготовку професіоналів-функціонерів, що дисонує з декларованими освітніми цінностями. Перевантаженість інформацією блокує афективно-емоційну сферу особистості, перешкоджає адекватному, цілісному сприйманню дійсності, вступу з нею в «емоцій-

ний контакт», її ціннісному осмисленню і «проживанню». Емоційний світ особистості, її творчі потенції фактично витісняються домінуванням інформації.

Відтак, аналізуючи процес вищої професійної освіти, можна констатувати суперечність між необхідністю духовного та ціннісно-емоційного розвитку особистості майбутнього фахівця і нерозробленістю психолого-педагогічних умов і механізмів, що забезпечують вирішення даного завдання в освітньому процесі вищого навчального закладу.

Однак варто наголосити, що в зв'язку з гуманітаризацією сучасної освіти перебудується пізнавальне ставлення особистості з предметно-когнітивної площини у площину екзистенційну, де знання має не інструментальну, а смислову природу. Відтак виникла необхідність виокремлення у змісті освіти поряд з предметно-когнітивним досвідом нового виду досвіду – особистісного (І.Д. Бех, М.В. Кларін, С.В. Кульневич, В.В. Сериков, Ю.В. Сенько, І.С. Якиманська та ін.). Проблема набуття особистісного досвіду набуває особливого значення, оскільки цей процес зумовлює становлення особистості загалом та її ціннісно-смислової сфери зокрема.

Тому основною *метою нашого дослідження* став теоретичний аналіз наукових джерел з метою виокремлення сутнісних аспектів особистісного досвіду і умов його набуття та трансформації в освітньому середовищі вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Можна стверджувати, що в концепціях навчання часто особистісний досвід трактується обмежено. Найбільш адекватне цілям нашого дослідження розуміння особистісного досвіду міститься у феноменологічних концепціях (В.П. Зінченко, О.М. Лактіонов, А. Ленгле, К. Роджерс, Н.В. Чепелева та ін.).

О.М. Лактіонов зазначає, що особистісний досвід – це сукупність сталих оцінок себе, інших людей та навколишнього світу, відображених у суб'єктивних шкалах та інтерпретаціях [9]. Н.В. Чепелева розглядає особистісний досвід як результат інтерпретації ситуації, як осмислення та впорядкування подій, що відбуваються з людьми та зароджуються у різних ситуаціях, які, будучи означені, осмислені та проінтерпретовані, перетворюються у досвід особистості. «При цьому основне значення для людини мають не самі події, а той смисл, який вона вкладає в ті чи інші ситуативні смислові єдності, котрі виникають на основі переживання та осмислення життєвої ситуації» [17, с. 290].

Розкриваючи зміст особистісного досвіду, О.К. Осницький виокремлює п'ять взаємопов'язаних компонентів у його структурі:

1) ціннісний досвід (пов'язаний із формуванням інтересів, моральних норм та переваг, ідеалів, переконань) – орієнтує на зусилля людини;

2) досвід рефлексії – допомагає особистості саморозвиватися, самовизначатися, самореалізуватися в життєдіяльності;

3) досвід звичної активізації – орієнтує у власних можливостях і допомагає краще пристосувати свої зусилля до вирішення значущих завдань;

4) операціональний досвід – об'єднує

конкретні засоби перетворення ситуації та своїх можливостей;

5) досвід співпраці – сприяє об'єднанню зусиль, спільному вирішенню завдань та передбачає попередній розрахунок на співпрацю [12].

Представляючи навчання як осмислене роботу, К. Роджерс вважає, що кожна людина має унікальне поле досвіду, або «феноменальне поле», що включає у себе події, сприймання, відчуття, впливи. «Це відкриття смислу, що йде зсередини Я, смислу, що йде із відкритого і сенситивного проживання життя в усій його складності, що відкривається у власному досвіді» [14, с. 426].

Важливими умовами, що забезпечують набуття суб'єктного досвіду особистістю, згідно К. Роджерсу, є:

1) наповненість змісту навчання проблемами, життєво важливими для учнів, прагнення вирішити які спонукає їх пізнати щось нове або змінити щось у собі;

2) конгруентність особистості педагога – здатність вести себе відповідно до своїх почуттів та думок, проявляти своє істинне Я, бути таким, яким є, знімати стан напруги та надавати психологічний захист учневі, дозволяти йому бути самим собою і повністю реалізувати свої можливості;

3) прийняття і розуміння учня, безумовно позитивне ставлення до нього, що веде до створення безпечного психологічного клімату;

4) надання можливості вільного вибору і допомоги у виборі навчального матеріалу, засобів діяльності, ціннісних переваг;

5) опора на самоактуалізацію особистості, спонукання до виявлення у процесі навчання її внутрішнього потенціалу, до особистісного зростання [13].

І.С. Якиманська акцентує увагу на тому, що у процесі навчання відбувається не набуття, а лише виявлення, збагачення і перетворення суб'єктного досвіду учня. «Учіння не є безпристрасне пізнання. Це суб'єктно-значуще осягнення світу, наповненого для учня особистісними смислами, цінностями, ставленнями, зафіксованими у його суб'єктному досвіді» [18, с. 24-25]. М.С. Каган зазначає, що прилу-

чення до цінностей – і моральних, і політичних, і релігійних, і естетичних, і художніх – процес глибоко особистісний. «Цінності не вивчаються як знання, а переживаються і проживаються у власному життєвому і художньому досвіді особистості» [7, с. 241]. Відтак, людські цінності повинні ніби знову народитися в досвіді особистості, інакше вони не можуть бути нею адекватно присвоєні, тобто набути для неї особистісного смислу.

Таким чином, дослідження засвідчують, що природа набуття особистісного досвіду не зводиться до невиразного знання: індивідуальна свідомість є пристрасною, вона – не лише знання, але і ставлення. Поки ми не «оживимо» знання (В.П. Зінченко) особистісним ставленням, воно буде чужим. Відтак, процес набуття особистісного досвіду тісно пов'язаний з осмисленням.

Отже, цілісне становлення особистості передбачає створення таких освітніх умов, за яких людина має можливість набувати весь багатогранний особистісний досвід. Водночас ці зовнішні умови з необхідністю вимагають застосування внутрішніх (емоційно-почуттєвої сфери).

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідники зазначають, що почуття людини, її емоційне ставлення до дійсності, переживання не лише супроводжують осмислення, але є потужним чинником осмислення та формування нового знання, оскільки виражають ставлення людини до реальності (В.П. Зінченко, Ю.В. Сенько, В.В. Сериков та ін.).

Проблема переживання як предмет наукового пізнання має достатньо довгу та багату на дискусії історію як у світовій, так і вітчизняній історії. Хоча вперше проблема переживання заявила про себе ще в інтроспективній психології XIX століття, зорієнтованій на рефлексію внутрішніх, суб'єктивних станів, проте і зараз існує велика різноманітність позицій щодо місця даного поняття у системі психологічного знання.

У даний час категорія переживання є однією з визнаних у психології (О.Г. Ас-

молов, О.Ф. Бондаренко, Ф.Ю. Василюк, В.К. Вілюнас, Л.С. Виготський, Г.В. Дьяконов, З.С. Карпенко, Т.С. Кириленко, С.Д. Максименко, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн та ін.). Розвиваючи вчення про соціальне середовище і вказуючи на необхідність розгляду психологічного факту в єдності властивостей суб'єкта і особливостей дійсності, Л.С.Виготський вводить переживання як одиницю свідомості, у якій, з одного боку, є середовище у його стосунку до особистості, у тому, як вона переживає це середовище, з іншого, – проявляються особливості розвитку особистості [4, с.995]. Тому в переживанні ми завжди маємо справу з цілісною єдністю особливостей особистості та особливостей ситуації, котра представлена у переживанні.

Розуміння переживання як найбільш повної, динамічної величини у структурі свідомості, у якій представлена особистість у соціальній ситуації розвитку, органічно вбудовується Л.С. Виготським у контекст аналізу онтогенезу, який постає як динаміка переживань підростаючої особистості, а сама дитина – як суб'єкт переживання. Аналіз праць Л.С. Виготського, що присвячені опису кризових періодів розвитку, дає можливість передбачити, що такою одиницею аналізу є смислова система, яка представляє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів [4].

О.Г. Асмолов нараховує три основних значення, яким психологи наділяють поняття «переживання»:

1) будь-яке емоційно зафарбоване явище дійсності, безпосередньо представлене у свідомості суб'єкта, що виступає для нього як подія його власного індивідуального життя, своєрідний синтез знання і ставлення (С.Л. Рубінштейн);

2) прагнення, бажання, що безпосередньо представляють в індивідуальній свідомості процес здійснюваного суб'єктом вибору мотивів і цілей його діяльності; вони виступають як внутрішні сигнали, за допомогою яких усвідомлюються особистісні смисли подій, що відбуваються (О.М. Леонтьєв);

3) переживання як особлива форма діяльності, котра виникає у критичній ситу-

ації неможливості досягнення суб'єктом провідних мотивів і планів його життя, руйнування ідеалів і цінностей; результатом даної діяльності є перетворення психічної реальності (Ф.Ю. Василюк) [1].

Справді, у своїх працях С.Л. Рубінштейн описував свідомість як єдність переживання і знання, де перше визначається особистісним контекстом (суб'єктне начало свідомості), а друге – предметним (об'єктне начало свідомості). При цьому переживання мислиться С.Л. Рубінштейном у двох значеннях: як безпосереднє переживання – всі психічні стани суб'єкта, дані йому як нікому іншому, і як переживання специфічне, що «стало подією внутрішнього життя особистості». Переживання трактується ним як «психічний факт, як частина власного життя індивіда у плоті і крові його, специфічний прояв його індивідуального життя» [15, с. 14].

Подібним чином трактує переживання С.Д. Максименко: «... переживання як перенесення чого-небудь у живий стан, тобто переведення події, відчуття, предмету, що оточують людину, у стан живого сприймання, живого ставлення» [11, с. 160], виникає саме тоді, «коли світ зовнішній стає світом навкруг, а не навпроти мене» [11, с. 162].

О.Ф. Бондаренко також зазначає, що переживання – це «співвіднесення людини у її цілісності (хоча й на органічній, вітальній основі) зі світом у прагненні бути у світі, бути самим світом, його живим утіленням» [2, с. 54]. При цьому як онтологічну передумову переживання О.Ф. Бондаренко, виокремлює «сукупність обставин, що призводять до події» [2, с. 5].

Т.С. Кириленко визначає переживання як «неповторну подію в духовному житті особистості, психічне явище суто особистісного характеру, що зумовлює інтимність переживань» [8, с. 192].

Автор діалогічної концепції почуттів та емоцій Г.В. Дьяконов зазначає, що у сучасних концепціях відсутній аналіз суб'єктно-смыслових і функціонально-діяльнісних переживань, що не відповідає вимогам «онтолого-феноменологічної повноти та функціонально-життєвої кон-

кретності» [5, с. 18]. Дана обставина, на думку автора, дозволяє трактувати це поняття як «значущо-драматичне, подієво-процесуальне, фабульно-перипетійне, вчинково-ціннісне психологічне явище» та віднести переживання до вищих почуттів [5, с. 46].

Уявлення про переживання як про діяльність найбільш повно розкривається у роботах Ф.Ю. Василюка, який, базуючись на методології діяльнісного підходу, розробляє проблематику подолання критичних життєвих ситуацій. Він розуміє переживання «як особливу діяльність, особливу роботу щодо перебудови психологічного світу, що спрямована на встановлення смислової відповідності між свідомістю і буттям, загальною метою якої є підвищення осмисленості життя» [3, с. 30]. Таким чином, переживання, на думку Ф.Ю. Василюка, може бути розкрито як специфічна діяльність смислопородження, перетворення глибинних структур особистості.

Вищенаведені концепції переживання, відображаючи несхожість поглядів авторів, разом з тим не виключають одна одну, а представляють скоріше всього реальності, що взаємно доповнюються. При цьому дослідники акцентують увагу на етимології трактування поняття «переживання», яке полягає в тому, що в структурі слова «пере-жив-а-ння» корінь пов'язаний зі словом «життя», а префікс «пере-« вказує на процес. Усі ці концепції підкреслюють цілісність цього явища, коли у єдиному акті зливаються усі компоненти, утворюючи досвід особистості. Переживання у такому розумінні дає змогу точніше, ніж інші поняття, підійти до акцентування сутності набуття особистісного досвіду, в якому взаємно переплетені дві основні складові: простір розвитку особистості у зовнішньому середовищі та простір її внутрішнього світу.

Таким чином, у центрі становлення особистості знаходиться «живе знання» (В.П. Зінченко), основними ознаками якого є насиченість суб'єктивними переживаннями. «У живому знанні завжди присутня не тільки дійсність, але і суб'єкт... Пізнаючи чи переживаючи дещо, ми одночасно

пізнаємо себе і цим самопізнанням дови- значаємо це дещо, самовизначаємо, тво- римо себе» [6, с. 28]. При цьому процес переживання постає як деяка рефлексивна робота особистості, котра супроводжується яскравим афективним забарвленням і глибокими перебудовами змісту ціннісно-смыслової сфери особистості.

На наш погляд, необхідно виокремити поняття «смыслове переживання», яке сприяє об'єднанню і реалізації потенціалу теоретичних підходів вітчизняної психології до вивчення поняття «переживання». Хоча ідея смыслового переживання належить Л.С. Виготському, вона не дістала достатнього розгляду і найбільш розгорнуто представлена у працях Ф.Ю. Василюка (хоча автор і не використовує такий термін). На його думку, переживання вторинне і похідне від діяльності. Відмовившись від поняття «переживання» О.М. Леонтьєв вводить поняття «особистісний смысл», який виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає і несе у собі особистісно значущі життєві відносини. Визначення понять «переживання» (Л.С. Виготський) та «особистісний смысл» (О.М. Леонтьєв) настільки співзвучні, що «є всі підстави розглядати поняття переживання як безпосереднє джерело і попередник поняття смыслу» [10, с. 82].

Таким чином, смыслове переживання можна розглядати як одне зі смыслових утворень особистості, що сприяє виявленню психологічного змісту змін ціннісно-смыслової сфери особистості у процесі освіти. Інакше кажучи, смыслове переживання розуміється нами як особлива внутрішня діяльність смыслопобудови, результатом якої є набуття особистісного досвіду. При цьому передумовою виникнення смыслового переживання є освітні ситуації, що призводять до події, а набуття особистісного досвіду відбувається у процесі переживання цієї події в освітньому середовищі. Наявність смыслового переживання є показником набуття людиною у навчальному процесі особистісного досвіду. Таким чином, засвоєння знань на рівні особистісного досвіду відбувається за умови актуалізації процесів осмыслення,

найважливішим з яких виступає смыслове переживання.

Подія – це завжди джерело особистісного досвіду, розширення чи перетворення його, вона дає можливість особистості не засвоїти чийсь чужий досвід, а допомагає виростити свій. Саме повноцінний діалог суб'єктів освіти можна розглядати як низку подій, що призводять до актуалізації смыслових переживань. В.В. Сериков стверджує, що діалог виступає способом набуття особистісного досвіду, оскільки іншого способу проникнення будь-чого в особистісну сферу просто не існує [16].

Отже особистісний досвід не можна задати у предметній, логічній чи вербальній формі. Він існує як переживання, яке потрібно відрефлексувати, осмыслити і яке не може виникнути поза особистістю того, хто навчається, і бути заданим для всіх однаковим чином, тобто набутти для всіх однакового смыслу. Творення ціннісно-смыслової сфери через набуття особистісного досвіду не може бути представлено монологічно: «у монолозі особистість закрита для взаємодії на рівні смыслів» [10, с. 265]. Лише у повноцінному діалозі можлива діяльність смыслопобудови, тобто можлива актуалізація смыслового переживання.

Висновки

1. Освітня практика вищої школи за свідчує суперечність між необхідністю духовного та ціннісно-емоційного розвитку особистості майбутнього фахівця і не розробленістю психолого-педагогічних умов і механізмів цього розвитку, що призводить до суперечності між декларованими та реальними цінностями майбутніх фахівців. Становлення особистості потребує конструювання такого освітнього середовища, котре ініціювало б у майбутніх фахівців смыслові переживання як екзистенційно-феноменологічну основу набуття і трансформації професійно релевантного особистісного досвіду.

2. Смыслові переживання особистості є потужним чинником осмыслення та формування нового знання та нових цінностей. Набуття особистісного досвіду, що

веде до особистісних змін, відбувається через актуалізацію смислових переживань у процесі навчання.

3. Відтак, становлення особистості в освітньому середовищі передбачає інакше, відмінну від традиційної організацію навчання, яка передбачає не засвоєння знань на рівні значень, а актуалізацію процесу смислового переживання, що спонукає до набуття особистісного досвіду.

4. У діалогічній взаємодії суб'єктів ос-

віти навчальні ситуації емоційно проживаються та переживаються, подієво наповнюються та осмислюються, що дає цінний особистісний досвід.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні конкретних психологічних механізмів та психолого-педагогічних умов актуалізації смислового переживання особистості майбутніх фахівців в контексті діалогізації освітнього середовища вищої школи.

Література

1. Асмолов А.Г. Психология личности: Учебник / А.Г.Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О.Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 52-69.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления кризисных ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 464 с.
4. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
5. Дьяконов Г.В. Диалогические методы психологического исследования чувств и эмоций / Г.В. Дьяконов // Учебное пособие для высшей школы. – Кировоград: Изд-во: «Код», 2004. – 64 с.
6. Зинченко В.П. Аффект и интеллект в образовании / В.П. Зинченко. – М.: Тривола, 1995. – 64 с.
7. Каган М.С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории / М.С. Каган // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – С. 212-245.
8. Кириленко Т.С. Психология: емоційна сфера особистості / Т.С. Кириленко // Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
9. Лактіонов О.М. Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду / О.М. Лактіонов // Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.01. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – 36 с.
10. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
11. Максименко С.Д. Генетическая психология (Методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С.Д. Максименко // Монография. – М.: Рефл-бук, 2000. – 320 с.
12. Осницкий А.К. Психология самостоятельности / А.К. Осницкий. – М. Нальчик: Издат. центр «Эль-Фа», 1996. – 126 с.
13. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. / К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994.– 480 с.
14. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
15. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Проблемы общей психологии. – М.: «Педагогика», 1973. – 423 с.
16. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков. – М., 1999. – 272 с.
17. Чепелєва Н.В. Особистий досвід суб'єкта у контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелєва // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С.280-302.
18. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 1996. – 95 с.